

Дейвид Нортън за мястото на Библията на Крал Джеймс (1611 г.) в историята на английската литература

Румяна Петрова

David Norton on the Place of King James Bible (1611) in the History of English Literature: This paper presents the view of the New Zealand Bible historian and literary scholar David Norton on the special character of one of the major translations of the Bible in the English language, The King James Version.

Key words: English Bible, English Literature, English culture.

Дълга и драматична е историята на многобройните английски преводи на Библията¹ - свещената книга на религията, изграждала повече от хилядолетие и половина основата на англоезичната литература и на разпространената се по целия свят през последните близо четири века англоезична култура. При прегледа им с особена сила се откроява един от тях – Библията на Крал Джеймс (*King James Bible* или *The Holy Bible, King James Version*). [1] Макар и написана на все по-трудноразбираемия за съвременния читател английски език от епохата на късния английски Ренесанс на прага на Барока, датиращата от началото на 17-ти в. „съвременница“ на Уилям Шекспир (1564 – 1616) и днес продължава да се радва на изключителна популярност в целия англоезичен свят. [2] И както твърди Антъни Бърджис [3], вече повече от три столетия всеки протестантски християнин в Англия под Библия разбира именно старинната тюдорова Библия на Крал Джеймс² (повече известна в Англия като Авторизираната версия (Authorised Version).

В книгата си *A History of the English Bible as Literature* [4] малко познатият у нас новозеландски литературовед Дейвид Нортън проследява възникването на различните преводи на английски език на Библията и тяхната взаимовръзка с предходни преводи и с други литературни произведения и, както ще се опитаме да покажем по-долу, изтъква особено място на Библията на Крал Джеймс в историята на английската литература и култура. Книгата му е второ преработено и съкратено издание на друго негово пространно изследване върху Библията, излязло през 1993 г. в два тома - *A History of the Bible as Literature, Volume One: From Antiquity to 1700* и *A History of the Bible as Literature, Volume One: From 1700 to the Present Day*, в което английската Библия се разглежда в широк, наднационален културно-исторически контекст [5]; в по-новото изследване акцентът е конкретно върху мястото и ролята ѝ в културния живот на Англия.

Професор Нортън е от изследователите, опитващи се да намерят по-задълбочено обяснение на факт, на който като че ли се обръща недостатъчно

¹ За няколкото десетки превода на английски език на цялата Библия или на отделни нейни части / книги вж.: *English Bible History* - <http://www.greatsite.com/timeline-english-bible-history>, Curt Daniel - *ENGLISH BIBLE TRANSLATIONS*, <http://members.aol.com/rbiblech/MiscDoctrine/EnglishBibleTranslations.htm>, http://www.geocities.com/bible_translation/english.htm, <http://www.kencollins.com/Bible-t2.htm> и мн. др., а по въпроса за значението на броя им срв. коментара на известния руски богослов и писател Александър Мен, изказан по повод на руските преводи на Библията. Ал. Мен твърди, че е добре да има повече преводи на един език, тъй като те дават по-големи възможности на различните поколения да се доближат до съкровенията значения на Св. Писание, понеже всеки преводач открива и изважда най-ве нови семантични нюанси. (В: - <http://www.alexandrmn.ru/fam/pan.html>).

² За този превод Антъни Бърджис пише още следното: “There have been other versions since, but none of them has ever been able to usurp the place which the King James translation holds in most English hearts. [...] There is no writer who has not been influenced by it – even writers like Bernard Shaw and H. G. Wells, though not Christian, have fallen heavily under its spell. Even people with little learning tend, when writing letters, to use the rhythms and language of the Bible. This translation, a little conservative in its idiom and vocabulary, which [sic] may be regarded as a monument of Tudor, not Stuart, prose. (Пак там.)

внимание: няколко поколения Библии в Англия, станали с течение на времето национална литература, – а това се отнася с особена сила за Библията на Крал Джеймс, - всъщност са не оригинални творби от английски автори, а преводни произведения. Друг любопитен момент, на който той се спира специално, е, че що се отнася до този превод, в началото на създаването си той е бил жестоко подиграван от литературните светилина на Англия и открито смятан за тромава, неизискана, „лоша проза“ (а това на съвременен език ще рече лош превод), но след това с течение на времето е станал „книга, ненадмината в цялата [английска] литература“³. [6] Нещо повече, наложило се е и може би абсурдното мнение, че този превод е толкова боговдъхновен, колкото и първите библейски книги на древноеврейски и древногръцки език. Иначе казано, стигнало се е до особен вид „библиоупоклонство“, за което Дейвид Нортън въвежда две оригинални названия - *KJBolatry* – с началните букви на King James Bible - и *AVolatry* – с началните букви на другото ѝ наименование - Authorised Version; втората част на тези названия (-olatry) идва от английската дума idolatry (идолопоклонство). Доколко Нортън е прав да осмива това преклонение пред една книга в превод, макар и свещена⁴, може да се види от следния анекдот, разказан от Дейвид Лайл Джефри в рецензията му за споменатия по-горе двутомник на Д. Нортън, озаглавена “The English Cultural Bible” (1995) [7]: по повод на Библията на Крал Джеймс един проповедник от американския Среден Запад бил казал, че след като тя е била достатъчно добра за св. Апостол Павел, значи е достатъчно добра и за него. [8]

Ако оставим настрана любопитните съпоставки и насочим поглед към същността на въпроса, ще стигнем до голямата тема за взаимодействието между религия и култура и в по-тесен смисъл - религия и език и религия и художествена литература.⁵ Тази взаимозависимост е отдавна проучена и документирана, за да бъде доказвана тук.⁶ От гледна точка на тази връзка драматичният завой в рецепцията на Библията на Крал Джеймс може да се разглежда като частен случай, който я илюстрира великолепно, тъй като тук става дума за културно явление, чието проучване разкрива някои съвсем конкретни преки или косвени въздействия на религиозната книжнина върху – в случая - английския език и отделни негови творци. Дейвид Нортън показва с много примери как по силата на тези въздействия се стига дори до отказ от приети литературни канони и на тяхно място се формират нови. В този бегъл преглед ще се спрем накратко на по-важните моменти от този развой.

Библията на Крал Джеймс ни най-малко не се появява в празно пространство; по-скоро тя е една брънка в до този момент доста дългата поредица от преводи, започнала още през VII в. с този на монаха Кадмон, който перефразирал части от някои библейски книги, и продължила в XIV в. с псалтира на отшелника Ричард Роул († 1349 г.), малко след това с английския превод на латинската Вулгата от Джон Уиклиф (ок. 1330 – 1380) и неговите сътрудници, после с превода от древноеврейски и древногръцки на полиглата Уилям Тиндейл (?1495 – 1536) и на последователя му Майлз Кавъдей (1488 – 1568 г.), и с т. нар. „официални Библии“ на XVI в. – Голямата Библия, одобрена от Хенри VIII през 1541 г., Библията на епископите (1568 г.) и католическата Реймс-Дуай Библия (Нов Завет 1582 г., Стар Завет 1609 г.).

³ Преводът от английски на български език в работата е наш. – Р.П.

⁴ Тук, разбира се, става дума за критика на обожествяването на буквата, а не на духа на старозаветната и на християнската религия.

⁵ По този въпрос вж. например: Трендафилова, П. и Т. Георгиева. *Библията в езика на старославянската книжнина*. Силистра: 2006.

⁶ В англоезичната културология и литературна мисъл идеята, че в основата на културата лежи религията е блестящо развита още от Томъс Стьърнс Елиът в: T. S. Eliot. *Notes Towards a Definition of Culture*. 6-th impression. The University Press Glasgow, January mcmxliii.

„Народната“, със силен протестантски уклон, Женевска Библия, отпечатана на континента през 1560 г., въпреки че не била одобрена от църковните власти в Англия, станала толкова популярна, че повече от три десетилетия след излизането на Библията на Крал Джеймс - до 1644 г. - продължавала да я конкурира. А що се отнася до Уилям Шекспир, професор Нортън твърди, че когато е писал творбите си, големият драматург е ползвал именно Женевската Библия. [9]

И така, на фона на живата и богата религиозна преводна традиция, се появява пореден превод, около който според изричната заповед на краля на Англия и Шотландия Джеймс I (1566 – 1625 г.) трябвало да се обедини цялата национална църква. Кралят имал предвид да се постигне единен текст, който да е точен, верен с оригинала, богословски неутрален, политически приемлив и „без бележки в полетата“ [10]; последното изискване идвало от желанието му новата Библия да се различава по оформлението си от Женевската и Реймс-Дуайската, които изобилствали с подробни бележки в полетата. Преводът бил осъществен от видни богослови и преводачи, които с усърдие, вдъхновение и подобаваща почит към оригинала работили върху новия текст близо девет години. Появата му обаче не била отбелязана като голямо културно събитие. Съществуващите до този момент Библии продължавали да се ползват от хората, които били свикнали с тях, а Хю Бротън, един от най-видните хебраисти в Англия, чиито мнения се ползвали с голям авторитет, писал следното: „...Кажете на Негово Величество, че предпочитам да бъда разкъсан от диви коне, отколкото да се съглася такъв превод да бъде разпратен по нашите нещастни църкви“. [11]⁷

Бротън починал през 1612 г., а през следващите няколко години Библията на Крал Джеймс бързо била разпространена в църквите на цяла Англия, на много места в Шотландия и в новосъздадените английски поселения в Северна Америка. [12] След него критиката на този превод била продължена от ирландския богослов и преводач Амброуз Ашър, според когото „преводът бил направен твърде прибързано и му липсвала художественост“ [13], по-късно, по времето на Републиката на Кромвел, от познавача на класическите езици Хенри Джеси (1601-1663 г.), известен като „жив конкорданс“, който атакувал същите недостатъци, и от много, много други като тях.

За Дейвид Нортън промяната във фокуса на критиката е от съществено значение. Постепенно вниманието на високообразованите люде, които формирали общественото мнение в страната, се измествало от богословското съдържанието и точността с оригинала към художествената форма и изразните средства. Това означавало, че Библията започвала да се схваща и като художествено произведение. Поетът богослов Джон Дън (1572 – 1631 г.) е един от дългата поредица английски поети, които започнали да обръщат специално внимание на поетичния език на Библията и откривали в него своеобразна красота. [14] Подобно на много други представители на английското духовенство Джон Дън ползвал древноеврейски и гръцки и латинския език⁸ при съставянето на проповедите си и богословските си съчинения, а и в литературните си занимания, и цитирал Св. Писание от оригиналните езици и от различни преводи на английски. Мненията му за езика на английската Библия следователно почиват на висш професионализъм.

⁷ Бротън е имал предвид тромавия стил – естествен резултат от буквалистичната богословска преводаческа традиция, а вероятно и от недостатъчните възможности на английския език по това време.

⁸ Известно е, че в целия период от ранното Средновековие до средата на XX в. в английските абатства и манастири и след това и в учебните заведения - училищата, гимназиите и университетите, както и частно, в заможните семейства, са се изучавали класически езици и литератури. Това се отпечатва трайно върху цялата висока англоезична култура.

След него, Джон Милтън (1608 – 1674 г.), друг голям познавач на класическите езици, заедно с други свои високообразовани съвременници виждал в Библията на Крал Джеймс книга, която най-добре предава смисъла на боговдъхновените книги на древните езици (от тях според него древноеврейският на Стария завет стоял много по-високо от гръцкия език на Новия завет). Но тази преводна Библия, твърди той, можела още да бъде усъвършенствана в поетично отношение. [15] Последната мисъл на Милтън отново свидетелства за засилването на интереса към поетичния език на Св. Писание и на възискателното и критично отношение към преводите. А както Д. Нортън многократно споменава, от преводачите се е очаквало да бъдат максимално точни при предаването на значението на всяка дума и израз, а също така, както отбелязва и А. Бърджис, и по отношение на синтаксиса на чуждия език.⁹

Следващият добре известен английски автор на късния XVII в., който е черпил вдъхновение от Библията, е Джон Бъниън. В популярната му алегория *Пътят на пилигрима* (1678 г.) (Дейвид Нортън сполучливо я сравнява с дисидентска църква в сянката на катедралното величие на Милтъновия епос) критиците от неговата епоха и след нея разпознавали стила именно на Библията на Крал Джеймс [16], а това ще рече, че в него виждали известна простоватост, наивност, тромавост, неизисканост и непохватност.

Осемнадесети век бележи още по-отчетливото развитие на поетичния подход към тази английска Библия и първи наченки на почит към нейния станал вече старинен стил; изразът „най-красноречивите писания в света“ на Джон Дън се сменя с „най-превъзходната литература“ [17]. Появяват се и други влиятелни люде, които налагат мнението, че именно тази Библия и молитвеника към нея (the Book of Common Prayer) са най-важните фактори за разпространението и утвърждаването на английския книжовен език. И ако в края на века са започнали да се чуват гласове в подкрепа на нов, съвременен превод, новините за терора, последвал Френската буржоазна революция и тежките изпитания за Англия по време на Наполеоновите войни в началото на XIX в. бързо тласнали общественото мнение назад, в старото, изпитано, традиционно русло. Всяко нововъведение, включително и правенето на нов превод на най-четената книга в страната, означавало риск [18], който управляващите и книжовният елит се колебаели да приемат. В същото време първите големи поети от епохата на Романтизма, съвременници на същите тези събития - Уилям Блейк, Уилям Уърдзвурт и Самуел Тейлър Коулридж, - откриват в Библията на Крал Джеймс път, водещ към прекрасното и истината, или казано с езика на романтизма, нов вид откровение чрез поезия. [19] Тази идея е съвсем близо до идеята за боговдъхновеността на преводната Библия. След тях, пише Нортън, Шели и Байрон окончателно превръщат Библията на Крал Джеймс в литературен канон. От това до обожанието има само една стъпка. Предвикторианският историк Томас Бабингтън Маколи (1800 – 1859 г.) играе важна роля в този процес: „...Ако всичко друго в нашия език загине, - пише той - английската Библия ще бъде достатъчна, за да покаже цялата му красота и мощ“ [20]. Все пак, според Нортън от двете големи литературни явления на Елизабетинова Англия и ранната Англия на Джеймс I - Библията и Уилям Шекспир, които за него представляват върховете на английската литература, Шекспир „свети много по-силно“, и – както той специално подчертава и доказва с конкретни данни за несравнимото словно богатство на големия драматург - не с отразена светлина [21].

По-нататък Дейвид Нортън разглежда следващите тенденции в отношението към Библията преди всичко като литература, появили се от втората половина на XIX

⁹ Сериозните трудности при превеждането на древните блискоизточни реалии на английски език са съвсем очевидни; към това трябва да се добави и „почти детинският“ по думите на Антъни Бърджис начин на свързване на изреченията в древноеврейския език, който, следван буквално, води до доста непохватна поредица от английски изречения, всички започващи с „And...“. (Burgess, *ibid.*)

в. и просъществували до наши дни, и проследява нейните по-нови преводи в Британия и САЩ. При този преглед става ясно, че Библията на Крал Джеймс остава най-значимият от тях и никой не успява да я измести.¹⁰

В това свое обемисто изследване (484 стр.) професор Нортън успява да обхване и анализира изключително сложния културен контекст, на фона на който се появява и живее големият културен паметник и показва неговото трайно и многостранно влияние върху няколко поколения творци на словото и върху цялата култура на англоезичното общество.

Историята на Библията на Крал Джеймс е прекрасен пример за това, как религиозната книжна формира и обогатява литературата и културата на един народ. Тя е живо свидетелство за огромните възможности, които се разкриват при приемането на високите традиции на древни народи и култури, за това, че ако се стреми към усъвършенстване и нарастване, една национална литература трябва съзнателно и целенасочено да развива собствена преводна традиция на велики културни паметници.

ЛИТЕРАТУРА

[1] The Holy Bible, King James Version. Copyright © 1990 by Thomas Nelson Inc. For an electronic version see <http://www.geocities.com/cott1388/kjv.html>. Accessed 22 September, 2008.

[2] За този превод професор Дейвид Нортън твърди следното: „the King James Bible (or Authorised Version, 1611) ...is the version used by most English writers since the seventeenth century.” – In: <http://www.victoria.ac.nz/seftms/english/courses/ENGL-435.aspx>. Accessed 22 September, 2008.

[3] Burgess, Anthony. *English Literature*. New edition, 1974. Longman Group UK Limited, Nineteenth Impression 1993, p. 42.

[4] Norton, David. *A History of the English Bible as Literature*. Cambridge University Press, 2000.

[5] *Ibid.*, Preface, p. xi.

[6] *Ibid.*, back cover.

[7] Jeffrey, David L. *The English Cultural Bible (Review)*. The University of Chicago Press, 1995. – IN: JSTOR: *The Journal of Religion*, Vol. 75, No.4 (Oct., 1995). <http://www.jstor.org/pss/1203559?cookieSet=1>. Accessed 18 September, 2008. Това, че названието в превод „Английската културна Библия” за КJB започва с определен член, подчертава изключителността на този превод и значението му като основополагащ фактор на английската култура.

[8] *Ibid.*, p. 1. Комичният ефект се дължи на разликите във времето: св. Ап. Павел (1-ви в. сл. Хр.), КJB (1611 г.) и американският пастор (края на 20-ти в.).

[9] Norton, David. *A History of the English Bible as Literature*. Cambridge University Press, 2000, pp. 5 – 49.

[10] *Ibid.*, p. 61.

[11] *Ibid.*, pp. 74 - 75.

[12] *Ibid.* p. 94.

[13] *Ibid.*, pp. 94 - 95.

[14] *Ibid.*, pp. 105 – 106; 150 – 153.

[15] *Ibid.*, pp. 176 - 183.

[16] *Ibid.*, p. 184.

[17] *Ibid.*, p. 199.

¹⁰ Антъни Бърджис отбелязва също, че дори и след появата през 1970 г. на „отличния” съвременен превод, известен като Нова английска Библия (New English Bible), за по-голямата част от англоговорещия свят Библията на Крал Джеймс продължава да бъде Библията. (Burgess, *ibid.*)

[18] Ibid., p. 261.

[19] Ibid., p. 279 - 285.

[20] Ibid., p. 302 (From: Criuckshank, Margaret. *Thomas Babington Macaulay*. Boston: Twayne, 1978, p. 20.

[21] Ibid., p. 303).

За контакти:

Гл. ас. д-р Румяна Петрова Стоянова , Катедра “Европеистика”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, Тел.:+358 082 888 810,

E-mail: roumyanapetrova@yahoo.com

Докладът е рецензиран